

Finta Gergely

Liszt, Bach, orgona

Lisztnek Bach műveiből készített orgonaátiratai¹

Köztudott, hogy Liszt —sok zeneszerzőhöz hasonlóan— elengedhetetlennek tartotta megelőző korok jelentős alkotásainak ismeretét. Fontos impulzusokat kapott általuk alkotómunkájához. Ez a szemlélet tükröződik koncertműsorain, de tanárként és a zenéért (azon belül az egyházzenéért is) felelősséget érző gondolkodóként ugyancsak jellemzi ez az alapállás.² Míg hangversenyeivel a szélesebb hallgatóság közkincsévé akarta tenni régi korok zenéjét, sürgette, hogy a „reneszánsz zenéjétől napjainkig a régebbi és újabb zeneszerzők legjelentékenyebb műveit tegyék olcsó kiadásokban hozzáférhetőkké”³ a muzsikuskok számára.

Finta Gergely orgonaművész, egyházzenesész, az Evangélikus Hittudományi Egyetem egyházzenei tanszékének vezetője, a Deák téri evangélikus templom orgonistája.

Bach műveivel már gyermekkorában, édesapjától kapott leckéin keresztül találkozott. A Wohltemperiertes Klavier a Czernynél folytatott zongoratanulmányoknak is szerves része volt.⁴ Hangversenyein szerepelt a teljes akkor ismert repertoár,⁵ így Bach alkotásai is. Egy levél tanúsága szerint legkésőbb 1836-ban, huszonöt évesen megvolt kottatárában a Kunst der Fuge és Bach nyolc, orgonára írt prelúdium és fúgájának korabeli kiadása.⁶ Ez utóbbi alapján készítette el az említett orgonaművek (BWV 543–548) —1852-ben a Peters kiadónál megjelentetett— zongoraátiratait.⁷

Liszt kottaszövege feltűnően takarékos az előadási jelekkel. Arra szorítkozik, hogy a pedálszólam 16' fekvését és támasztó szerepét bizonyos helyeken oktáv-kettőzéssel biztosítsa, és az orgonaszerű hangzás érdekében néhány kadenciában Bach négy- vagy ötszólamú akkordjait dúsabb felrakásban idézi. Liszt így nyilatkozott: „Egyetlen f-t és p-t sem adtam hozzá..., ez bűn volna.”⁸ Sőt,

¹ Ezen a helyen mondok köszönetet a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatókönyvtárnak, hogy Gottschalg orgonarepertóriumának Magyarországon található példányát rendelkezésemre bocsátotta.

² Az egyházi zene helyzetéről írt cikkében igen erőteljes képeket használ a templomokban hallható, oda nem való muzsikáról. Folytatva leírja: „E műfaj Palestrina-, Händel-, Marcello-, Haydn-, Mozart-féle nagy alkotásai könyvtári létet élnek.” Ezzel „nem arról van szó, hogy elfelejtik vagy megvetik őket. Nem, csöndjük oka sokkal súlyosabb, mélyebb. Már nem tudjuk, hogy mi az egyházi zene; s hogy is lehetne másként?”

³ Vö. WALKER 1986, 178.

⁴ Vö. SCHLOEMANN 1986, 129k.

⁵ Vö. WALKER 1986, 83. és 299.

⁶ Vö. SCHLOEMANN 1986, 130.

⁷ Sechs Präludien und Fugen für die Orgel. Leipzig: Peters, 1852.

⁸ Vö. JERGER 1975, 151., idézi: BOZÓ 2002, 27.

a forrásként használt, előadási jelekkel gazdagon ellátott példányt⁹ megtisztította az előadói utasításoktól.

Bozó Péter mutat rá, hogy e szinte Urtext-szerű közlés mód mögött Siegfried Wilhelm Dehn zeneszerzőnek, a berlini konzervatórium kontrapunkt-tanárának hatása valószínűsíthető, aki 1849-től a Bach-összkiadás szerkesztője volt, és aki Bach-kéziratokat juttatott Lisztnek a zongoraátiratok előkészítésének idején, illetve megismertette őt a kritikai kiadás korabeli módszereivel.¹⁰

Bach orgonaművei közül Liszt a fentiek mellett a BWV 542 g-moll fantázia és fűgából is készített zongoraátiratot.¹¹ Ennek kiadásánál más módszert alkalmazott. Ha a korszak más kiadványaihoz képest mértéktartóan is, de ebben a közreadásában megtaláljuk az előadásra vonatkozó artikulációs, dinamikai és tempójelzéseket, melyekkel az előadónak kívánt segítségére lenni.¹²

Míg az előbb ismertetett darabok orgonaművek zongoraváltozatai, addig az orgonát ének- és zenekari, valamint kamarazenei tételek megszólaltatására is alkalmasnak tartotta Liszt. Három ilyen feldolgozása maradt fenn.

Mielőtt ezekre térnénk, fontos említeni azt a két kollégáját, akik meghatározó szerepet játszottak Liszt és az orgona kapcsolatában, akikkel orgonaművek miatt rendszeresen együtt dolgozott. Nagyobb szabású, inkább a zongoratechnika által befolyásolt darabjait általában Alexander Winterberger (1834–1914) mutatta be a merseburgi templom négymanuális orgonáján. Még elevenebb személyes kapcsolatot ápolt Alexander Wilhelm Gottschalggal (1827–1908), aki Tiefurthban volt kántor, majd Weimarban udvari orgonista és a nagyhercegi zeneiskola tanára. Gottschalg szerepét Liszt szempontjából így összegezhetjük: orgonaművek és átiratok ösztönzője, munkatárs kiadványok szerkesztésében, másoló, korrektor, a római időszak alatt Liszt szakmai ügyeinek képviselője Weimarban.¹³

Gottschalg és Liszt a weimari években több orgonát tanulmányozott együtt. Legtöbbször a közeli Denstedtben jártak, ahol a Peternell testvérek által 1859-ben épített új orgona adott alkalmat nekik, hogy az orgonára való komponálásról, játéktechnikáról és hangszerekről eszmét cseréljenek. Liszt és Gottschalg „orgonakonferenciákat” is szervezett a denstedti orgonánál.

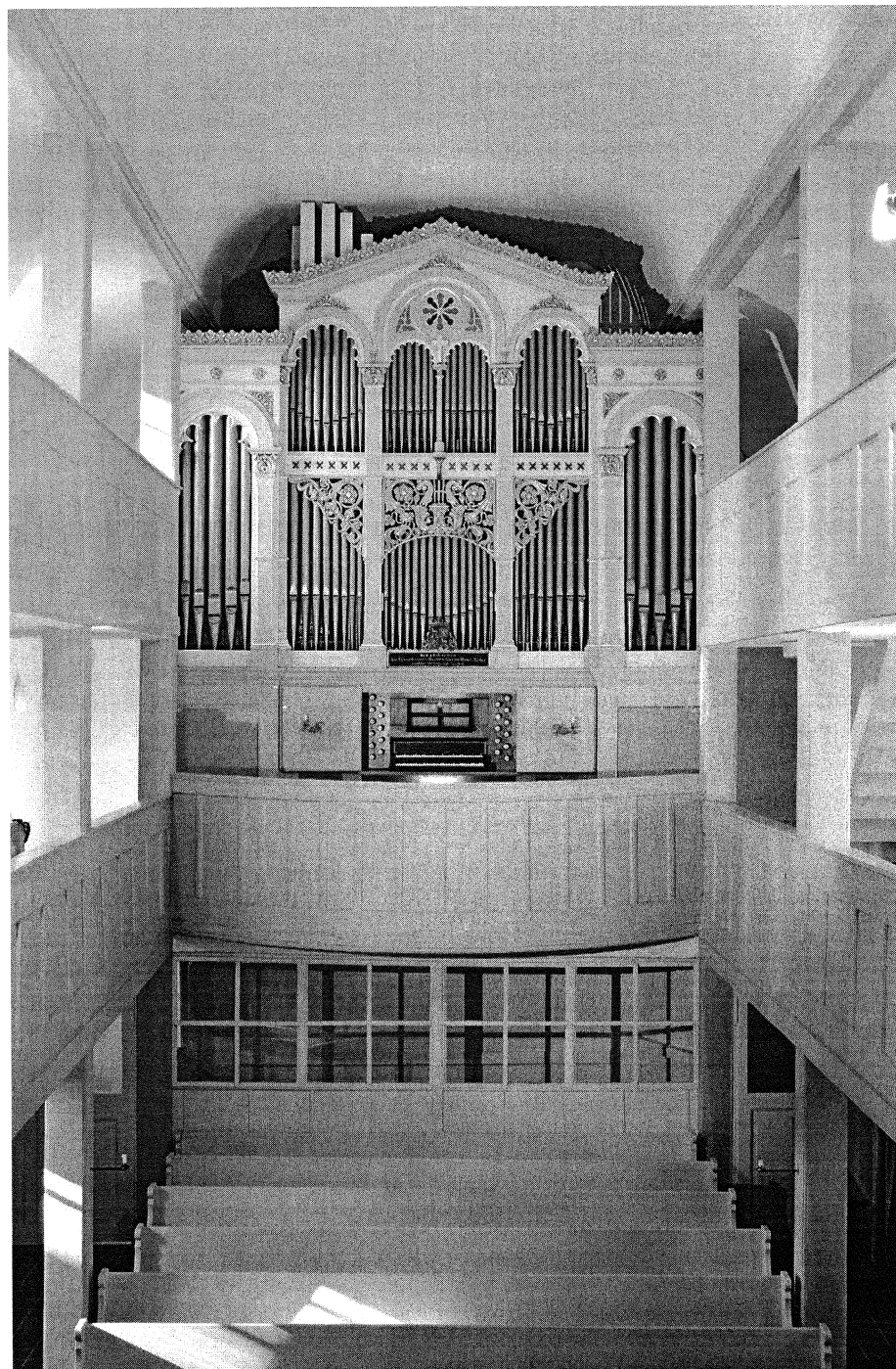
⁹ 6 *Praeludien und 6 Fugen für Orgel mit obligatem Pedal*. Ed. HASLINGER, Wien, 1828.

¹⁰ Vö. BOZÓ 2002, 35kk.

¹¹ Megjelent: S. LEBERT, L. STARK: *Große theoretisch-praktische Klavierschule*. Ed. Cotta, Stuttgart 1858/60.

¹² Vö. BOZÓ 2002, 37.

¹³ Vö. WALKER 1994, 164. és ECKHARDT 2002, 10.

A hangszer diszpozíciója a következő:

Hauptwerk: C-f'''		Oberwerk: C-f'''		Pedal: C-d'	
Principal	8'	Geigenprincipal	8'	Principalbass	8'
Quintatön	16'	Lieblichgedackt	16'	Subbass	16'
Hohlflöte	8'	(c ⁰ -tól)		Violon	16'
Viola di Gamba	8'	Lieblichgedackt	8'	Gedacktbass	8'
Octave	4'	Harmonika	8'		
Hohlflöte	4'	Geigenprincipal	4'		
Quintflöte	3'	Flauto dolce	4'		
Octave	2'				
Mixtur 4fach	2'				

MK - II/I

PK - I/Ped.

Calcantenwecker

Hogy az orgonálásban hogyan egészítette ki egymást Liszt és Gottschalg, arra vonatkozóan a következő híradás ad bepillantást:

Hogy hallhassam, hogyan kell egy Bach-fúgának szólnia, átnyúlt a válam felett, manualiter játszott és én játszottam a pedált, mert abban nem volt nagy gyakorlata. Mivel gyakran nagyon gyors tempókat választott, sokszor nehéz volt pedaliter követni. Később többször nagyon helyesen jegyezte meg: „Minél nagyobb a tér, annál inkább vegye vissza a tempót, különben minden össze-vissza kavarodik.”... Liszt kimondottan szerette az orgonát. Bár nem volt virtuóz orgonista, mégis gyakran a legtalálhatóbb nézőpontból nyilatkozott a helyes előadásról, ujjrendről, hangszínekről.¹⁴

Liszt és Gottschalg együttműködésének egyik fontos gyümölcse egy orgona-repertórium. Az írásunk elején említett szellemiség valóra váltása tükröződik ebben a gyűjteményben, amellyel jól játszható, igényes anyagot kívántak kézbe adni az orgonistáknak.¹⁵ A repertóriumot öt kötetben tervezték kiadni, és három el is készült. A kiadványban helyet kaptak Liszt és kortársai, valamint korábbi mesterek művei is. Míg az első kötet anyaga csupa átíratból áll, a második és

¹⁴ „Damit ich hören sollte, wie eine Bachsche Fuge klingen muß, griff er gewöhnlich meine Schultern weg und spielte manualiter und ich traktierte das Pedal, da er auf diesem keine grosse fertigkeit hatte. Da er die Tempi gewöhnlich sehr schnell nahm, hatte ich oft Mühe, pedaliter nachzukommen. Sehr richtig bemerkte er mir später öfter: Je größer der Raum, desto mehr verlangsamten Sie das Tempo, denn es läuft sonst alles durcheinander. ... Liszt hatte eine große Vorliebe für die Orgel. Wenn er auch kein virtuoser Orgelspieler war, so äußerte er aber über richtigen Vortrag, Fingersatz und Klangfarben öfters die vortrefflichsten Ansichten.” GOTTSCHALG 1910, 27k, idézi SCHLOEMANN 1985, 2.

¹⁵ A. W. Gottschalg's *Repertorium für Orgel, Harmonium oder Pedal-Flügel*. Bearbeitet unter Revision und mit Beiträgen von Franz Liszt. Az első kötet 1869-ben, a második 1873-ban, a harmadik 1877-ben jelent meg. A gyűjteményről bővebben ld. ECKHARDT 2002, 7kk.

harmadik kötetben nő az eredeti orgonaművek aránya és a súlypont áttevődik a XVII–XVIII. századi orgonazenére. Az album Budapesten lévő példányát,¹⁶ amely tartalmazza Liszt korrektúráit, budapesti oktató tevékenységében használta.¹⁷

Az orgonarepertórium első kötetének első két darabja Lisztnek Bach-kantáták (BWV 21/11 és BWV 38/1) nyomán készített két átirata. Ezek a művek Liszt Gottschalgnak írt leveleinek tanúsága szerint 1860-ban íródtak.¹⁸ Ugyancsak az első kötetben közölték az 1864-ben született átiratot a BWV 1017. sz. hegedűcsembaló szonáta második tételéből. Egyetértünk Schloemannal, aki szerint az orgonakonferenciákon a három különböző stílusban komponált darabon keresztül három jellemző bachi zeneszerzői módszerrel ismerkedtek meg: a BWV 21-es modern, motorikus stílusú fúgával¹⁹ a BWV 38-as stile antico-ja áll szemben, míg a BWV 1017-es lassú tétel az éneklő triójáték példája.²⁰

A BWV 38 kantáta nyitótételével a zongoraátiratokhoz hasonlóan jár el Liszt: megtartva az eredeti zenei szöveget, oktávkettőzésekkel erősíti a basszus szólamot; a cantus firmus belépéseit a szopránban külön manuálon kéri kiemelni.

A BWV 1017-es trió három szólamának két manuálra és pedálra osztása Gottschalgtól származik. Ezzel az orgonatrió klasszikus formáját valósítja meg. Bach zenei anyagát hűen idézi. Liszt a korrektúra során egy kadenciával egészítette ki az átiratot, biztosítva a tétel tonikai zárlatát szemben az eredeti félzárlattal, amely a következő tételre vezet.

A kötet nyitó darabja az *Ich hatte viel Bekümmernis* kezdetű Bach-kantáta²¹ záró kórusa (BWV 21/11). Az orgonaváltozat híven adja vissza az eredeti zenei anyagot. Liszt a bachi hangszerelést fekvésváltásokkal érzékelteti. A zongoraátiratokhoz hasonlóan a basszus magvasabb megszólalásának érdekében itt is oktávkettőzést használ. Ezt a denstedti orgona gyengén diszponált pedálja föltétlenül indokolta. Az oktávokat itt a manuálszólamokban is megtaláljuk, főként azokon a helyeken, ahol a szigorú permutációs szerkesztés a bachi anyagban is fellazul és a concerto-jelleg erősödik.

Külön kell szólnunk a mű befejezéséről. Gottschalg repertóriumában három lehetséges változatot találunk a darabra, köztük az eredeti bachi megoldást, amelyet Liszt pedáloktávózással tett erőteljesebbé, ám egy 1866-ban Rómában kelt levél szerint Liszt egy negyedik változatot szánt véglegesnek: ennek kottáját a levél mellékleteként küldte Gottschalgnak, aki repertóriumában mégsem közölte, így ezt csak 1985-ben publikálták.²²

¹⁶ MS mus. L. 15/I.

¹⁷ ECKHARDT 2002, 21k.

¹⁸ Vö. SCHLOEMANN 1985, 2. és ECKHARDT 2002, 14. és 24. és 25. sz. jegyzet.

¹⁹ Hozzá kell tennünk: a BWV 21. sz. kantáta zárótétele a bachi kontrapunktika kiemelkedő permutációs fúgája.

²⁰ Vö. SCHLOEMANN 1986, 134.

²¹ Gottschalg repertóriumában „motetta” megjelölés szerepel.

²² Ld. SCHLOEMANN 1985. A végleges zárlattal kapcsolatban ld. különösen a kritikai jegyzeteket.

Dem Herrn Professor Töpfer in Weimar gewidmet.

Einleitung und Fuge

aus Seb. Bachs Motette: „Ich hatte viel Bekümmernis.“

übertr. von Franz Liszt.

Heft I.

Grave.

ritard.

ritard.

7

ten.

ten.

4087

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a három Bach-átírat Liszt művészetének értékes és fontos darabja, az elemző, zeneszerző, előadó és nevelő Liszt művészi megnyilatkozása.

Irodalom

BOZÓ 2002	BOZÓ P.: „Liszt mint Bach-közreadó?”, <i>Magyar Zene</i> 2002. 1. szám
ECKHARDT 2002	ECKHARDT M.: „Egy 19. századi orgonarepertórium”, <i>Magyar Zene</i> 2002. 1. szám
GOTTSCHALG 1910	GOTTSCHALG, A. W.: <i>Franz Liszt in Weimar und seine letzten Lebensjahre. Erinnerungen und Tagebuchnotizen, nebst Briefen des Meisters.</i> Ed. C. A. RENÉ, Berlin 1910.
JERGER, 1975	JERGER, W.: <i>Franz Liszts Klavierunterricht von 1884–1886. Dargestellt an Tagebuchaufzeichnungen von A. Göllicher.</i> Regensburg 1975.
SCHLOEMANN 1985	SCHLOEMANN, B. (szerk.): <i>F. Liszt Drei Bach-Bearbeitungen.</i> Herford 1985.
SCHLOEMANN 1986	SCHLOEMANN, B.: „Liszts Bach-Bearbeitungen”, <i>Musik und Kirche</i> 1986. 3. sz. 137kk.
WALKER 1986	WALCKER, A.: <i>Liszt Ferenc I. Virtuóz évek.</i> EMB, Budapest 1986.
WALKER 1994	WALCKER, A.: <i>Liszt Ferenc II. A Weimar évek.</i> EMB, Budapest 2001.
Ms. Mus. L. 15/I–III.	A. W. Gottschalg's <i>Repertorium, Orgel, Harmonium oder Pedal-Flügel, bearbeitet unter Revisinon von Franz Liszt.</i>

A szerző e tanulmányával, mely szerkesztési okokból maradt ki az előző számból, kíván tisztelni Dobszay László emléke előtt. (A Felelős szerkesztő)